

«ОСНОВИ СІМ'Ї»

ПРОГРАМА
для закладів загальної середньої освіти
10–11 класи

Київ – 2018

Автор:

Буковинський А. Й., кандидат філософських наук, експерт з питань сімейної політики та сімейних відносин, Президент Всеукраїнського благодійного фонду «Сім'я».

Експерти:

Жуковський В. М., доктор педагогічних наук, професор Національного університету «Острозька академія».

Загородня О. С., доктор медичних наук, доцент кафедри акушерства та гінекології НМУ імені О. О. Богомольця;

Чеховська І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту у правах Університету у ДФС України.

Керівник експериментальної групи:

Власова С. Б., науковий співробітник лабораторії християнської етики, психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія».

Рецензенти:

Бойченко М. І., професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук;

Малецька Т. В., учитель історії Острозького НВК «Школа І–ІІІ ступенів-гімназія», кандидат педагогічних наук.

*Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти
Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки
(лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»
МОН № 22.1/12-Г-999 від 19 листопада 2018 року).*

Програма «Основи сім'ї» для учнів 10–11 класів розроблена у відповідь на актуальну потребу сучасної молоді людини до особистісного розвитку, формування життєвої, соціальної, громадянської компетентностей з питань шлюбу, сім'ї та батьківства; підвищення цінності любові як базового почуття, що сприяє розбудові гармонійних сімейних (чоловічо-жіночих і дитячо-батьківських) стосунків.

Програма «Основи сім'ї» може реалізуватися як курс за вибором, факультатив у закладах загальної середньої освіти, в гуртковій роботі, за рахунок класних годин, годин психолога. «Основи сім'ї» сприятиме продуктивності та якості виховної роботи, яку проводять класні керівники, психологи, соціальні педагоги, та стане корисним для саморозвитку батьків.

Усі права захищені. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися і використовуватися для освітніх та інших цілей за умови посилання на джерело інформації.

ЗМІСТ

1. Пояснювальна записка.....	4
2. ОСНОВИ СІМ'Ї. Програма для закладів загальної середньої освіти. 10 клас (35 годин).....	8
3. ОСНОВИ СІМ'Ї. Програма для закладів загальної середньої освіти. 11 клас (35 годин).....	19
4. Список використаної та рекомендованої літератури.....	29

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Загальна характеристика програми

Процес трансформації сучасної сім'ї як соціального інституту супроводжується тривожними ознаками її дезорганізації – збільшенням кількості розлучень та сімейно-побутових конфліктів, зниженням рівня народжуваності, послабленням виховного потенціалу сім'ї, погіршенням здоров'я населення країни тощо. Це дає підстави стверджувати, що стан сучасної сім'ї в Україні є кризовим.

Необхідність програми «Основи сім'ї» зумовлюється змістом завдань, які покликана вирішувати школа, готуючи учнів до життя в суспільстві. Програма спрямовується на їхню соціалізацію, набуття морально-етичних і громадянських якостей. Цей курс передбачає створення передумов для усвідомленого сприймання і засвоєння учнями соціальних, морально-етичних і правових норм, національно-культурних, сімейних традицій українського народу, оволодіння навичками взаємодії, співжиття і співпраці в родині, народження та виховання дітей.

Програма «Основи сім'ї» може реалізуватися як курс за вибором, факультатив у закладах загальної середньої освіти, в гуртковій роботі, за рахунок класних годин, годин психолога. «Основи сім'ї» сприятиме продуктивності та якості виховної роботи, яку проводять класні керівники, психологи, соціальні педагоги, та стане корисним для саморозвитку батьків.

Основною метою програми «Основи сім'ї» є особистісний розвиток учнів, формування в них життєвої, соціальної, громадянської компетентностей з питань шлюбу, сім'ї та батьківства; підвищення цінності любові як базового почуття, що сприяє розбудові гармонійних сімейних (чоловічо-жіночих і дитячо-батьківських) стосунків.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- формування життєвих, соціальних, громадянських компетентностей учнів у їх ціннісному ставленні до шлюбу, подружнього життя, батьківства;
- актуалізація потреби в самовдосконаленні й розвитку особистісних якостей, необхідних для майбутнього сімейного життя;
- виховання соціально активної особистості, здатної шанобливо ставитися до членів родини та представників іншої статі; розуміти значення життя як найвищої цінності;
- оволодіння учнями знаннями щодо створення та розвитку щасливої сім'ї, джерелом якої є любов;
- розвиток навичок взаємодії в сім'ї, колективі, суспільстві через активне спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, співпереживання і солідарності з іншими людьми;
- оволодіння учнями знаннями з сімейної педагогіки щодо ефективного і відповідального батьківства;
- формування вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях майбутнього сімейного життя;
- підготовка молоді до сімейного життя, статевого виховання в нерозривному зв'язку з моральним вихованням;
- опанування учнями базових знань з біоетики, що стосуються питань статевого життя, сім'ї та батьківства.
- Реалізація мети та завдань курсу буде ефективною за **умов**:
- формування в учнів мотивації щодо дбайливого ставлення до свого життя і життя оточуючих людей, родини, здорового способу життя;
- застосування інтерактивних технологій навчання, що забезпечують індивідуалізацію сприйняття, активну участь кожного учня і групову взаємодію;
- організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі ігрових методів, елементів дискусії, методу проєктів, які є ефективними засобами розвитку особистості, її якостей;

- забезпечення змістових зв'язків курсу «Основи сім'ї» з навчальним матеріалом інших предметів («Біологія», «Основи здоров'я», «Правознавство», «Людина і світ» тощо);
- співпраці вчителя з батьками, батьків з дітьми;
- морального авторитету педагога в питаннях сім'ї та батьківства.

Робота з учнівською молоддю щодо підготовки її до сімейного життя та батьківства повинна здійснюватися на всіх етапах вікового розвитку особистості, у системі загальних проблем виховання, за основними напрямками: загальносоціальний, морально-етичний, духовний, психологічний, фізіолого-гігієнічний, педагогічний, правовий та господарсько-економічний. Тому в структуру програми «Основи сім'ї» інтегровано навчальний матеріал різних наук: біології, медицини, соціології, правознавства, етики (християнської етики), соціальної психології, культурології, економіки, педагогіки тощо.

Добір змісту програми «Основи сім'ї» та його структурування визначаються поєднанням загальнодидактичних (науковості, наступності, доступності, зв'язку з практичною діяльністю тощо) та біоетичних принципів (єдність свободи і відповідальності, збереження і процвітання життя, універсальності тощо) з орієнтованістю на позитивні соціальні дії, відповідністю цінностей українського суспільства особистісній формі їх існування.

Програма «Основи сім'ї» має допомогти учням збагнути сутність та цінність шлюбу, сім'ї, батьківства, подружніх і батьківсько-дитячих відносин, розкрити можливості й передумови для реалізації ними своїх прагнень та інтересів у житті.

Розвивальний аспект цієї програми полягає у формуванні досвіду життєдіяльності учнів, розвитку загальнонавчальних (організаційних, загальнопізнавальних, діагностичних) умінь; моделюванні поведінки в різних життєвих ситуаціях; пізнанні учнями своїх прав, можливостей і обов'язків.

Найважливіше виховне спрямування програми «Основи сім'ї» – формування в учнів загальнолюдських та національних цінностей українського народу, таких як родинність, батьківство, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, людинолюбство, працелюбство, патріотизм, взаємоповага тощо.

Програма «Основи сім'ї» передбачена для реалізації в 10–11-х класах і охоплює такі розділи: «Я», «Я і ти», «Ми і діти», «Світ навколо нас», що сприяє поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів «Я – Сім'я – Країна».

Особливості організації вивчення навчального матеріалу

Навчально-пізнавальний процес рекомендується базувати на компетентнісно орієнтованих завданнях з використанням сучасних освітніх технологій. Поряд із фронтальними та індивідуальними формами роботи варто залучати учнів до групової роботи, застосовувати інноваційні методики, інформаційно-комунікаційні засоби, ресурси мережі Інтернет.

Практичні роботи, зазначені в програмі, виконуються учнями в практично-дієвій формі під час опрацювання відповідної теми. Теми проектів та їхні назви, запропоновані у програмі, можуть бути змінені на розсуд учителя, але повинні відповідати навчальним завданням відповідного розділу програми.

Загальний обсяг навчального часу становить 70 годин. Кількість годин на вивчення кожної теми вчителі можуть визначати самостійно, враховуючи підготовленість класу та регіональні особливості.

ОСНОВИ СІМ'Ї
програма для закладів загальної середньої освіти
10 клас (35 годин)
Орієнтовна сітка розподілу навчальних годин

№ п/п	Назви розділів, теми	К-сть годин
Вступ		2
1	Сім'я – основа суспільства	1
2	Основи сім'ї. Загальна ситуація в Україні	1
Розділ 1. Я		15
ПІДРОЗДІЛ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ		8
1.1	Хто я? Моя ідентичність	1
1.2	Ціннісне формування особистості	1
1.3	Що впливає на прийняття людиною рішення в житті?	1
1.4	Відчуття людини бути потрібною	1
1.5	Основи сім'ї. Любов	1
1.6	Основи сім'ї. Довіра, вірність, чесність	1
1.7	Прощення – питання вибору чи настрою?	1
1.8	Аспекти прощення	1
ПІДРОЗДІЛ БІОЕТИКА (вибране)		7
1.9	Особливості функціонування статевої системи чоловіка і жінки	1
1.10	Плідність подружньої пари. Методи розпізнавання плідності	1
1.11	Процес зародження життя. Внутрішньоутробний період розвитку дитини	1
1.12	Розвиток дитини в лоні матері	1
1.13	Контрацепція чи відповідальність?	1
1.14	Що таке аборт та постабортний синдром?	1
1.15	Підсумок розділу 1	1
РОЗДІЛ 2. Я і ти		18
2.1	Гідний партнер – знайти чи стати?	1
2.2	Любов чи закоханість?	1
2.3	Роль почуттів та емоцій у спілкуванні	1
2.4	Мистецтво спілкування. Діалог	1

2.5	Уникнення та вирішення конфліктів	1
2.6	Взаємне пізнання	2
2.7	Світоглядні орієнтири пари	1
2.8	Зрілість людини	4
2.9	Етико-психологічна готовність до вступу в шлюб. Емоційна підтримка в сім'ї. Поради щасливій сім'ї	1
2.10	Ревнощі	1
2.11	Шлюб. Види шлюбів	2
2.12	Мій проект життя в стосунках	1
2.13	Підсумок розділу 2	1
Разом		35 год

Навчальний матеріал

№ п/п	К-сть год	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня підготовки учня/учениці
ВСТУП (2 години)			
1	1	Сім'я – основа суспільства. Конституція України і Сімейний кодекс України про шлюб та сім'ю. Сутність, структура і завдання сім'ї. Сім'я як суспільна інституція.	Учень/учениця: <i>Розкриває</i> основні засади Конституції та Сімейного кодексу України щодо шлюбу і сім'ї; <i>розуміє</i> сутність, структуру і завдання сім'ї; <i>визначає</i> сім'ю як суспільну інституцію.
2	1	Основи сім'ї. Загальна ситуація в Україні. Очікування від сім'ї в молодих людей. Статистика шлюбів і розлучень в Україні за роки незалежності. Як цінності впливають на життя подружжя?	Учень/учениця: <i>Ознайомлений/а</i> зі статистикою шлюбів та розлучень в Україні за роки незалежності; <i>розуміє</i> основні причини сімейних проблем і негараздів; <i>визначає</i> , які цінності впливають на життя подружжя.

Розділ 1. Я (15 годин)

Підрозділ. Формування ідентичності

3	1	<p>Хто я? Моя ідентичність. Роль ідентичності людини в сучасних умовах. Види ідентичності та їх вплив на сімейні відносини. Вплив сім'ї на формування ідентичності. Вплив глобалізації на сімейні відносини. Практична робота «Здійснення аналізу своєї ідентичності».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє і тлумачить</i> поняття «ідентичність»; <i>характеризує</i> види ідентичності та їх вплив на сімейні відносини; <i>пояснює</i> вплив сім'ї на формування ідентичності людини; <i>здійснює самоаналіз</i> власної ідентичності; <i>висловлює свою думку</i> про вплив глобалізації на сімейні відносини.</p>
4	1	<p>Ціннісне формування особистості. Базові духовно-моральні цінності. Моделі формування особистості. Можливості переносити життєві труднощі для носіїв різних моделей.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Визначає</i> базові духовно-моральні цінності; чинники впливу на формування особистості; роль батьків у вихованні особистості; важливість вивчення родинних зв'язків; значення цінностей у формуванні особистості; <i>зіставляє та порівнює</i> різні моделі формування особистості; <i>критично аналізує</i> можливості переносити життєві випробування для носіїв різних моделей формування особистості; <i>пояснює</i> важливість формування ціннісної моделі особистості.</p>
5	1	<p>Що впливає на прийняття людиною рішення в житті? Психічні процеси та властивості людини, які беруть участь у прийнятті нею рішень. Роль духовно-моральної основи у прийнятті людиною відповідних рішень.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Називає</i> те, що впливає на прийняття рішення в житті людини; <i>аналізує</i> підходи до прийняття рішень; <i>вчиться</i> приймати зважені рішення.</p>

6	1	<p>Відчуття людини бути потрібною. Чинники відчуття непотрібності в людини. Характеристики потрібності людини. Типи людей за рівнем матеріального і духовного багатства.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Тлумачить</i> поняття «потрібність»; <i>називає</i> характеристики потрібності людини; <i>розуміє</i> потрібність як елемент щастя в сімейних стосунках; <i>усвідомлює та оцінює</i> чинники, які формують відчуття непотрібності людини.</p>
7	1	<p>Основи сім'ї. Любов. У чому полягає сутність любові? Любов як основа щасливої сім'ї. Практична робота «Аналіз способів вираження любові у житті відомими літературними персонажами або видатними особами».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> сутність поняття «любов»; <i>визначає</i> ознаки любові у сім'ї: відданість, взаємність, дієвість, довготривалість; <i>висловлює</i> судження щодо необхідності любові для створення шлюбу та сім'ї.</p>
8	1	<p>Основи сім'ї. Довіра, вірність, чесність. Важливість дотримання зазначених чеснот у взаєминах з іншими людьми і в майбутньому подружньому житті. Практична робота «Обговорення літературних джерел про вірність та чесність у стосунках».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Тлумачить</i> поняття «довіра», «вірність» та «чесність»; <i>розуміє</i> роль чеснот у людському спілкуванні; <i>висловлює</i> свою думку про важливість довіри, чесності та вірності у взаєминах з іншими людьми і в майбутньому подружньому житті; <i>дає оцінку</i> власній поведінці та поведінці інших людей щодо надійності, передбачуваності, вірності в стосунках.</p>

9	1	<p>Прощення – питання вибору чи настрою? Стан людини, яка ображає і яку образили. Наслідки непростення для самої людини.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> суть поняття «прощення»; <i>аналізує та оцінює</i> шляхи подолання конфліктних ситуацій; <i>визначає</i> роль відкритості, близькості й довіри між людьми в парі.</p>
10	1	<p>Аспекти прощення. Чому кожному з нас важливо прощати? Спосіб відновлювати довіру в сімейних стосунках. Правила поведінки в сім'ї, коли виникають образи. Практична робота «Приклади з літератури, історії про випадки прощення».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Пояснює</i> негативні наслідки гніву; <i>вчиться</i> досягати консенсусу, як відновлювати довіру в стосунках; <i>застосовує на практиці</i> різні стратегії розв'язання конфліктів між людьми; <i>аналізує та висловлює</i> свою думку щодо проблеми ненависті, помсти в забезпеченні справедливості; <i>зіставляє</i> власну відповідальність за свої вчинки й дотримання прав.</p>
Підрозділ. Біоетика			
11	1	<p>Особливості функціонування статевої системи чоловіка і жінки. Поняття статевої та психологічної (соціальної) зрілості людини. Практична робота (написання есе) «Статева зрілість ще не означає психічну чи соціальну зрілість людини та її готовність до виконання батьківських завдань і обов'язків».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «статева система чоловіка», «статева система жінки», «зрілість», «плідність»; <i>співвідносить</i> поняття статевої та психологічної (соціальної) зрілості людини; <i>робить висновок</i> про необхідність дотримання здорового способу життя для продовження роду.</p>

12	1	<p>Плідність подружньої пари. Методи розпізнавання плідності. Природне планування сім'ї. Основні характеристики методів розпізнавання плідності.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> поняття «природне планування сім'ї», «плідний та неплодний періоди»; <i>характеризує</i> методи розпізнавання плідності; <i>висловлює</i> свою думку щодо переваг природного планування сім'ї та важливості розпізнавання плідності.</p>
13	1	<p>Процес зародження життя. Внутрішньоутробний період розвитку дитини. Навчальний проект (створення презентації) «Стадії онтогенезу (розвитку людини)».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Оперує</i> поняттям «онтогенез»; <i>розкриває</i> стадії розвитку людини у внутрішньоутробний період; <i>розуміє</i>, що поява та розвиток людини починається від зачаття; <i>висловлює</i> свою думку про унікальність (неповторність) кожної людини та важливість збереження життя.</p>
14	1	<p>Розвиток дитини в лоні матері. Перегляд фільму «Біологія внутрішньоутробного розвитку» (Схвалено Міністерством освіти і науки України до використання у закладах загальної середньої освіти(протокол № 3 від 26 лютого 2018 року)).</p>	<p>Учень/учениця: <i>Усвідомлює</i> аспекти й етапи розвитку дитини в лоні матері.</p>

15	1	<p>Контрацепція чи відповідальність? Роль статевого життя в різні періоди подружнього життя. Чому статеве життя є «барометром» подружньої любові? Чи засоби контрацепції гарантують запобігання вагітності? Відповідальність за статеве життя та репродуктивне здоров'я подружжя. Чому статеві стосунки є ширшими за виключно біологічні чи виключно психологічні? У чому полягає різниця між поняттями «бути» і «мати»?</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> сутність понять «контрацепція», «культура любові», «відповідальність»; <i>характеризує</i> методи запобігання вагітності, контрацептивні та абортівні засоби та їхній вплив на здоров'я жінки і чоловіка; <i>висловлює</i> судження щодо того, чи може використання контрацептивних засобів узгоджуватися з повагою до гідності жінки та природою (культурою) статевих стосунків.</p>
16	1	<p>Що таке аборт та постабортний синдром? Сутність абОРТУ та причини штучного переривання вагітності. Небезпечні наслідки абОРТІВ. Моральна оцінка штучних абОРТІВ. Особиста та суспільна відповідальність за абОРТИ. Практична робота (написання есе) «Народження дитини – це щастя».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> поняття «штучне переривання вагітності», «аборт», «постабортний синдром»; <i>аналізує</i> причини штучного переривання вагітності; <i>пояснює</i> фізіологічні, психологічні та соціальні наслідки здійснення абОРТІВ; <i>визначає</i> особисту та суспільну відповідальність за здійснення абОРТІВ; <i>зіставляє</i> відповідальність людини за свої вчинки і дотримання прав людини; <i>дає морально-етичну та правову оцінку</i> штучному перериванню вагітності.</p>

17	1	Підсумок розділу 1	Учень/учениця: <i>Робить висновки із засвоєного матеріалу</i>
Розділ 2. Я І ТИ (17 годин)			
18	1	Гідний партнер – знайти чи стати? Принципи, за якими шукають супутника для життя більшість людей. Інший принцип пошуку своєї половинки: стати такою людиною, про яку ти мрієш.	Учень/учениця: <i>Порівнює</i> принципи пошуку супутника/супутниці для життя; <i>розуміє</i> , що для спільного подружнього життя треба самому намагатися стати гідною людиною; <i>оцінює</i> значення вибору партнера для забезпечення гідного життя та особистісного розвитку, продовження роду.
19	1	Любов чи закоханість? Як навчитися розрізняти почуття любові й закоханості, справжні почуття та пристрасть? Практична робота «Аналіз способів вираження любові та закоханості на конкретних прикладах».	Учень/учениця: <i>Тлумачить</i> поняття «закоханість», «пристрасть»; <i>зіставляє та порівнює</i> ознаки любові і закоханості, справжніх почуттів і пристрасті; <i>уміє</i> використовувати власні права; <i>розуміє</i> власну відповідальність за вчинки перед представниками іншої статі; важливість культури статевих стосунків; <i>аналізує</i> на прикладах поведінку закоханих пар.
20	1	Роль почуттів та емоцій у спілкуванні. Вплив емоцій на процес комунікації і появу конфліктів. Обмін почуттями – запорука запобігання виникненню конфліктів.	Учень/учениця: <i>Розуміє</i> значення понять «почуття», «емоції», «комунікація», «суперечності», «конфлікт»; <i>оцінює</i> роль почуттів у процесі міжособистісного спілкування; <i>знає</i> , як розв'язувати суперечності в процесі комунікації.

21	1	<p>Мистецтво спілкування. Діалог. Характеристики подружнього діалогу. Невербальне спілкування в подружній взаємодії.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Робить висновок про необхідність подружнього діалогу; розкриває основні засади вербального і невербального спілкування; ознайомлений/а з умовами ефективного діалогу.</i></p>
22	1	<p>Уникнення та вирішення конфліктів. Мистецтво спілкування. Приклади конфліктних ситуацій та їх вирішення. Практична робота «Модельовання ситуацій мирного розв'язання конфліктів».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Аналізує та оцінює шляхи подолання різних конфліктних ситуацій; характеризує конфлікти в сім'ї та шляхи їхнього розв'язання; визначає причини виникнення та характеризує наслідки міжособистісних і сімейних конфліктів; застосовує на практиці різні стратегії розв'язання міжособистісних конфліктів, конфліктів між членами подружжя.</i></p>
23-24	2	<p>Взаємне пізнання. Романтичні стосунки. Розчарування і розрив стосунків. Здатність критично та об'єктивно осмислювати себе і свого партнера. Уміння змінюватися. Тривалість періоду пізнання.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Визначає сутність понять «зрілість поведінки», «родинне середовище»; порівнює способи пізнання людьми один одного в процесі підготовки до спільного подружнього життя; формує вміння змінюватися, приймати людину; осмислює власні переваги та недоліки; висловлює свою думку стосовно тривалості періоду та шляхів пізнання один одного; робить висновок про необхідність романтичних стосунків та пізнання молодими людьми один одного перед створенням сім'ї.</i></p>

25	1	<p>Світоглядні орієнтири пари. Поняття цінностей людини. Вплив життєвих цінностей і світоглядних орієнтирів на майбутнє благополуччя сім'ї.</p> <p>Навчальний проект «Проведення соціологічних досліджень подружніх пар щодо ієрархії їхніх цінностей».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Глумачить</i> поняття «світогляд», «світоглядні орієнтири», «цінності», «ієрархія цінностей»; <i>визначає</i> життєві цінності людини, що впливатимуть на сімейні стосунки, вплив середовища на формування ієрархії цінностей людини; <i>пояснює</i>, чому для подружжя необхідно мати спільні цінності, розкривати їх і формувати перед одруженням; <i>аналізує</i> вплив цінностей на перебіг сімейного життя; <i>обґрунтовує та проектує</i> власну ієрархію життєвих цінностей.</p>
26-29	4	<p>Зрілість людини. Аспекти зрілості людей, які вступають у шлюб. Юридична, фізична, економічна зрілість. Психологія інтимних стосунків. Статева зрілість. Психологічна зрілість. Духовна зрілість.</p> <p>Практична робота «Дослідження формування, наповнення та використання бюджету сім'ї».</p> <p>Розмова медичного працівника (окремо з дівчатами, окремо з хлопцями) про культуру сексуальних відносин.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> поняття «зрілість», «сімейний бюджет», «фізична зрілість», «статева зрілість», «психологічна зрілість», «юридична зрілість», «економічна зрілість», «духовна зрілість»; <i>визначає</i> критерії фізичної, статевої, психологічної, економічної та духовної зрілості людини для створення сім'ї; <i>характеризує і порівнює</i> різні «мови» любові між людьми; <i>характеризує</i> сімейний бюджет, принципи його формування, наповнення та використання; <i>аналізує</i> результати наукових досліджень провідних університетів світу щодо початку статевого життя людини та інтимних стосунків до шлюбу; <i>висловлює судження</i> щодо значення цілісної зрілості людей для створення шлюбу.</p>

30	1	<p>Етико-психологічна готовність до вступу в шлюб. Емоційна підтримка в сім'ї. Поради щасливій сім'ї. Значення емоційних стосунків у сім'ї. Способи розвитку емоційних стосунків. «Мови любові». Поради майбутнім сім'ям, що допомагають підтримувати емоційний комфорт. Практична робота «Аналіз позитивного досвіду своєї сім'ї та способів емоційної підтримки».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> значення емоційних стосунків у сім'ї, роль слів та подарунків для їхньої підтримки; <i>аналізує</i> способи розвитку емоційних стосунків; <i>усвідомлює</i> роль якісно проведеного часу для зміцнення емоційних стосунків; <i>оцінює</i> важливість допомоги та підтримки один одного; <i>розвиває</i> комунікативні вміння, міжособистісну взаємодію.</p>
31	1	<p>Ревнощі. Чинники, які допомагають людині уникати проблем, пов'язаних із ревнощами. Психологічні засади ревнощів та їх можливі наслідки. Ефективні кроки в разі виникнення почуття ревнощів. Практична робота «Аналіз прикладів ревнощів у художній літературі, театрі, кіно та їхніх наслідків».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Тлумачить</i> поняття «ревнощі», «егоцентризм»; <i>визначає</i> ознаки ревнощів; <i>аналізує</i> причини та можливі наслідки вияву ревнощів у подружньому житті; <i>застосовує</i> у своєму житті чинники, які допомагають людині уникати проблем, пов'язаних із ревнощами.</p>
32-33	2	<p>Шлюб. Види шлюбів. Цивільний (світський) шлюб. Церковний шлюб. Умови укладання шлюбу. Шлюбний договір.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> сутність понять «шлюб», «церковний шлюб», «цивільний шлюб», «шлюбний вік», «шлюбний договір»; <i>визначає</i> ознаки шлюбу; <i>аналізує</i> умови укладання шлюбу; <i>порівнює</i> особливості різних видів шлюбів: цивільного (світського) та церковного; <i>пояснює</i>, чому держава зацікавлена в міцному і стабільному шлюбі; коли шлюб вважається недійсним.</p>

34	1	Мій проєкт життя в стосунках.	Учень/учениця: Тлумачить права людини як норму життєдіяльності; усвідомлює духовно-моральну складову в стосунках; складає власний проєкт життя в стосунках.
35	1	Підсумок розділу 2.	Учень/учениця: Робить висновки із засвоєного матеріалу.

ОСНОВИ СІМ'Ї
програма для закладів загальної середньої освіти
11 клас (35годин)
Орієнтовна сітка розподілу навчальних годин

№ п/п	Назви розділів, теми	К-сть годин
Розділ 3. МИ І ДІТИ		18
ПІДРОЗДІЛ СТАН БАТЬКІВСТВА		6
3.1	Стосунки з батьками	2
3.2	Сучасні виклики, факти і наслідки	1
3.3	Передумови успішного батьківства та перешкоди на шляху до нього	1
3.4	Свідомий погляд у минуле	1
3.5	Типові помилки батьків у вихованні	1
ПІДРОЗДІЛ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ		12
3.6	Час із дітьми	1
3.7	Постійність у вихованні	1
3.8	Пізнання внутрішнього світу дитини	1
3.9	Безпека і турбота	1
3.10	Любов між батьками	1
3.11	Важливість слухання	1
3.12	Формування світогляду та духовний розвиток. Базові духовно-моральні цінності	1
3.13	Основи працьовитості	1
3.14	Формування відповідальності. Зрілість	1
3.15	Допомога дружини в питаннях виховання дітей	1
3.16	Типи виховання	1
3.17	Підсумок розділу 3	1
Розділ 4. СВІТ НАВКОЛО НАС		17
4.1	Творення добра	1

4.2	Наставництво. Усиновлення	1
4.3	Маніпулювання. Основні критерії правильного вибору цінностей	1
4.4	Сучасні виклики виховання. Почуття власної гідності	1
4.5	Загрози інституції сім'ї. Офіційний і цивільний шлюби	1
4.6	Щаслива сім'я – наше майбутнє	1
4.7	Домашнє насильство як соціальна проблема	1
4.8	Самовираження	1
4.9	Як правильно розподіляти свій час	1
4.10	Життєві цілі та місія	1
4.11	Національна сімейна стратегія	2
4.12	Проект мого життя	2
4.13	Підсумок розділу 4	1
4.14	Узагальнення вивченого матеріалу	2
		Разом 35 год

Навчальний матеріал

№ п/п	К-сть год	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня підготовки учня/учениці
Розділ 3. МИ І ДІТИ (18 годин)			
Підрозділ. Стан батьківства			
1-2	2	Стосунки з батьками. Ранні розлучення, їх причини. Пошана до батьків. Психологічний мікроклімат у сім'ї.	Учень/учениця: <i>Ознайомлений/а</i> зі станом, почуттями і поведінкою батьків, діти яких шойно одружилися; <i>порівнює</i> різні види ставлення батьків до одружених дітей та вплив такого ставлення на молоду сім'ю; <i>з'ясовує</i> основні аргументи щодо роздільного життя батьків і одружених дітей; <i>розкриває</i> труднощі, з якими зустрічається молода сім'я з перших кроків свого самостійного життя; <i>обгрунтовує</i> , чому молода сім'я повинна будувати стосунки з батьками від самого початку свого виникнення; <i>установлює</i> ефективні моделі поведінки членів молоді сім'ї та їхніх батьків.

3	1	<p>Сучасні виклики, факти і наслідки. Інститут батьківства. Проблемні сім'ї. Відповідальне та безвідповідальне батьківство.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Характеризує та оцінює</i> статистичні дані про те, в яких сім'ях виховуються сучасні діти; <i>критично аналізує</i> наслідки відсутності взаємодії дітей з батьками.</p>
4	1	<p>Передумови успішного батьківства та перешкоди на шляху до нього. Ефективне батьківство. Проблеми у стосунках із власними батьками. Досвід позитивного батьківства – найкраща спадщина від батьків.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> основні труднощі, що виникають на шляху до успішного батьківства; <i>обґрунтовує</i> важливість достатньої уваги з боку батьків до дітей; <i>висловлює думку</i> про важливість формування позитивного іміджу батька в суспільстві; <i>розкриває</i> необхідні передумови до успішного батьківства.</p>
5	1	<p>Свідомий погляд у минуле. Стосунки з батьками. Авторитет батьків.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та усвідомлює</i>, що в різних людей складаються різні стосунки зі своїми батьками; <i>висловлює думку</i> про те, як досвід батьківства впливає на виховання своїх дітей; <i>визначає</i>, що прощення є дієвим методом отримання звільнення і полегшення від спогадів про негативне батьківство; <i>з'ясовує</i>, що найкраща спадщина від батьків – це досвід позитивного батьківства.</p>
6	1	<p>Типові помилки батьків у вихованні. Практична робота «Аналіз життєвих історій, поданих на занятті, зі своїми батьками».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Ознайомлений/а</i> з типовими помилками батьків у вихованні, які заважають дітям досягти успіху; <i>висловлює думку</i> про необхідність уникнення типових помилок у батьківському вихованні, які заважають дітям досягти успіху.</p>

Підрозділ. Аспекти виховання

7	1	<p>Час із дітьми. Залученість батька. Доступність батька. Форми проведення часу батька з дітьми.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> важливість постійної активної виховної ролі батька у сім'ї; <i>з'ясовує</i>, що виховна роль батька викликає значний інтерес у науковців – фахівців з педагогіки, психології та соціології; <i>усвідомлює</i> необхідність активного проведення часу з дітьми; <i>висловлює думку</i>, що означає для батьків бути постійно доступними для своїх дітей.</p>
8	1	<p>Постійність у вихованні. Постійність та присутність. Сімейні традиції. Розклад життєвих справ. Дотримання слова. Емоційна витримка. Постійність у моралі.</p>	<p>Учень/учениця: <i>З'ясовує</i> сутність постійності як чинника виховання; <i>зіставляє та порівнює</i> вияви постійності в різних сферах взаємодії з дітьми; <i>усвідомлює</i> необхідність емоційної витримки, дотримання моральних норм у стосунках батьків та дітей.</p>
9	1	<p>Пізнання внутрішнього світу дитини. Внутрішній світ дитини. Оточення дитини. Інтереси дитини.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «пізнання внутрішнього світу дитини»; <i>розкриває</i> важливість знань внутрішнього світу дитини, її оточення та інтересів; <i>робить висновок</i> про необхідність усвідомлення та врахування у процесі виховання інтересів дитини і її оточення.</p>
10	1	<p>Безпека і турбота. Створення безпечного середовища для дітей. Оточення дітей належною турботою. Практична робота (написання есе) «Турботливе та безпечне середовище для дитини».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Усвідомлює</i>, що означає безпечне і турботливе середовище для дитини; <i>аналізує</i>, в чому виражається турбота про дитину; <i>зіставляє та порівнює</i>, як фізичний контакт і тепле слово допомагають виражати турботу про дітей; <i>робить висновки</i> про важливість створення батьками турботливого середовища для дітей.</p>

11	1	<p>Любов між батьками. Любляче подружжя. Сімейні ініціативи.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Визначає</i> важливість любові батька до матері та матері до батька дитини як передумови міцної сім'ї, гармонійних стосунків у сім'ї та успішного майбутнього подружнього життя дітей; <i>робить висновок</i> щодо необхідності започаткування різних традицій для створення атмосфери любові між батьками.</p>
12	1	<p>Важливість слухання. Активне слухання. Невербальне спілкування.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «слухання»; <i>розкриває</i> важливість активного слухання батьками дитини для її належного розуміння, спілкування і підтримання відносин; <i>усвідомлює</i>, що проблеми у спілкуванні між батьками і дітьми породжують проблеми у стосунках між ними; <i>розкриває</i> смисли, які вкладають у спілкування діти і батьки; <i>розвиває</i> культуру спілкування і відносин між людьми як важливу передумову майбутньої успішної взаємодії в сімейних стосунках.</p>
13	1	<p>Формування світогляду та духовний розвиток. Базові духовно-моральні цінності. Духовні основи життя людини. Базові духовно-моральні цінності. Практична робота (написання есе) «Роль батьків у духовному розвитку молодого покоління».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Аналізує</i> значення формування батьками духовної основи та цінностей у дітей; <i>усвідомлює та оцінює</i> духовні засади життя людини; <i>висловлює думку</i> про те, як батьки мають навчити дітей розрізняти добро і зло; <i>дає</i> визначення базових духовно-моральних цінностей.</p>

14	1	<p>Основи працовитості. Працовитість та лінощі. Відповідальність та безвідповідальність. Обов'язки та обов'язковість.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «працелюбність»; <i>установлює</i>, що основи працелюбності формуються в дитинстві; <i>з'ясовує</i>, що лінь і безвідповідальність формуються в дитинстві; <i>робить висновки</i> про те, що якості людини залежать від того, наскільки змістовно заповнений її час у дитинстві.</p>
15	1	<p>Формування відповідальності. Зрілість. Етапи та шляхи формування відповідальності. Відмінність між зрілою і незрілою особистістю. Практична робота (написання есе) «Відповідальна, зріла та мудра людина з минулого чи сьогодення».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «відповідальність»; <i>визначає</i> важливість, етапи та шляхи формування відповідальності людини; <i>зіставляє та порівнює</i> поведінку зрілої і незрілої особистості; <i>робить висновки</i> про взаємозв'язок зрілості, відповідальності й любові.</p>
16	1	<p>Допомога дружини в питаннях виховання дітей. Роль дружини у розвитку виховного потенціалу батька.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> важливість допомоги дружини в розвитку виховного потенціалу батька; <i>робить висновки</i> про необхідність спільного виховання дітей – як одна «команда».</p>
17	1	<p>Типи виховання. Потурання, запусценість, авторитаризм, авторитет. Дисципліна у сім'ї. Заборони для дитини. Підтримка дитини. Попередження дитини. Практична робота «Аналіз різних типів батьківського виховання з художньої літератури, кіно тощо».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «виховання», «батьківське виховання»; <i>визначає</i> різні типи виховання дітей у сім'ях; <i>аналізує</i> типи батьківського виховання за способом реагування на поведінку дітей; <i>оцінює</i> вимоги до виховної діяльності батьків щодо дітей; <i>висловлює думку</i>, у яких випадках батьки мають дисциплінувати дітей.</p>

18	1	Підсумок розділу 3.	Учень/учениця: <i>Робить висновки із засвоєного матеріалу.</i>
Розділ 4. СВІТ НАВКОЛО НАС (15 годин)			
19	1	Творення добра. Добро. Турбота про ближнього. Совість. Покликання в житті.	Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «добро»; <i>характеризує та оцінює</i> , як творення добра збагачує життя окремої людини і сім'ї; <i>робить висновок</i> про те, що спільне творення добра збагачує сімейні стосунки.
20	1	Наставництво. Усиновлення. Практична робота (відвідування інтернатної установи чи будинку сімейного типу).	Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «наставництво», «усиновлення»; <i>визначає та характеризує</i> особливості наставництва та усиновлення; <i>висловлює думку</i> про те, яку відповідальність бере на себе людина чи сім'я, котра всиновлює дитину.
21	1	Маніпулювання. Основні критерії правильного вибору цінностей. Життєві пріоритети. Ієрархія цінностей. Варіативність цінностей. Практична робота «Діагностика життєвих цінностей людини» (анкетування або інтерв'ю).	Учень/учениця: <i>Розуміє та тлумачить</i> поняття «цінності», «життєві пріоритети», «маніпулювання»; <i>визначає</i> розмаїття цінностей та життєвих пріоритетів сучасної людини; <i>усвідомлює</i> технології формування в молодого покоління фальшивих цінностей; <i>розкриває</i> фальшиві цінності, що руйнують особистість і негативно впливають на подружнє життя; <i>робить висновок</i> , що добро повинно бути активним, енергійним, діяльним.

22	1	<p>Сучасні виклики виховання. Почуття власної гідності. Практична робота(написання есе) «Я – людина з почуттям власної гідності».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розкриває</i> сучасні виклики у вихованні, які постають основними завданнями в сучасному суспільстві; <i>усвідомлює</i> моральні цінності із почуттям власної гідності; <i>визначає</i> більш виважений підхід до життєвого вибору людини.</p>
23	1	<p>Загрози інституції сім'ї. Офіційний і цивільний шлюби. Дискусія на тему «Цивільний шлюб: за та проти». Практична робота (написання есе) «Як молода людина може запобігати сучасним загрозам сім'ї».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> сучасні загрози інституції сім'ї; <i>визначає</i> сутність цих загроз; <i>робить висновок</i> про те, що в цивільному шлюбі відсутня взаємна відповідальність, отже, у більшості випадків він спроектований на розлучення.</p>
24	1	<p>Щаслива сім'я – наше майбутнє. Практична робота (написання есе) «Україна має асоціюватися у світовому контексті не лише з родючим чорноземом, вродливими дівчатами, вишиванками, червоною калиною, а й зі здоровою, щасливою сім'єю – як базовою цінністю».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Має</i> уявлення про кількісні та якісні показники щасливої сім'ї; <i>усвідомлює</i> соціально-економічні наслідки функціонування міцної сім'ї в суспільстві; <i>розглядає</i> розвиток сім'ї як підприємство; <i>усвідомлює</i> принципи активної життєвої позиції, які базуються на творенні добра, служінні суспільству, постійному навчанні та самовдосконаленні; <i>робить висновок</i> про взаємозв'язок ціннісних орієнтирів у виборі поведінки та життєвих принципів.</p>

25	1	<p>Домашнє насильство як соціальна проблема. Види і форми насильства. Державна політика щодо попередження насильства в сім'ї. Організації та установи, до яких слід звернутися у випадку домашнього насильства.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Має з'ясувати</i> проблеми домашнього насильства, визначити основні характеристики насильства в сім'ї та його наслідки; <i>ознайомлений/а</i> із державною політикою щодо попередження насильства в сім'ї; <i>знає</i>, як діяти у випадку домашнього насильства.</p>
26	1	<p>Самовираження. Практична робота (написання есе) «Мудрість – це глибина думки, що виявляється у слові, реалізується в дії».</p>	<p>Учень/учениця: <i>Розуміє</i> сутність та способи самовираження людини в житті.</p>
27	1	<p>Як правильно розподіляти свій час. Час – найбільша цінність. Вплив пріоритетів на використання часу.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Усвідомлює</i>, що розподіл часу залежить від пріоритетів. Людина готова першочергово витратити свій час на те, що для неї найбільш цінне; <i>робить висновок</i> про необхідність гармонійного розподілу часу та його раціональне використання.</p>
28	1	<p>Життєві цілі та місія. Питання, яке ставить перед собою кожен. Духовне начало в житті людини.</p>	<p>Учень/учениця: <i>Усвідомлює</i> життєві пріоритети; <i>виявляє</i> готовність сформулювати свої прагнення в плані дій свого життя; <i>розуміє важливість</i> визначення своїх життєвих цілей і місії.</p>

29-30	2	Національна сімейна стратегія. Інститут сім'ї в Україні. Сімейна політика України – цілі та завдання.	Учень/учениця: <i>Розкриває</i> основні засади національної сімейної стратегії в державній сімейній політиці та місцевому самоврядуванні; <i>займає</i> активну громадянську позицію у питаннях розвитку інституту сім'ї.
31-32	2	Проект мого життя. Практична робота «Проект мого життя».	Учень/учениця: <i>Узагальнює</i> набуті знання про людину та сім'ю; <i>визначає</i> свою роль у сім'ї, суспільстві, державі.
33	1	Підсумок розділу 4.	Учень/учениця: <i>Робить висновки</i> із засвоєного матеріалу.
34-35	2	Узагальнення вивченого матеріалу. Підсумки.	Учень/учениця: <i>Робить висновки</i> з того, як навчальна програма «Основи сім'ї» вплинула на формування особистого світогляду; <i>підсумовує</i> перелік переконань, які сформувалися або утвердилися за результатами навчання.

Список використаної та рекомендованої літератури

- Алексєенко Т. Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї // Все для вчителя. – 1997.
- Алексєенко Т. Ф. Ціннісні орієнтації родинного виховання // Рідна школа. – 1997.
- Бачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство «Ось-89», 2001. – 224 с.
- Бех. І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія / І. Д. Бех. – Київ – Чернівці: Букрек, 2018. – С. 75.
- Бойко А. М. Національно-культурні традиції українського народу у виховній діяльності загальноосвітньої школи. – К.: Наука, 1999.
- Братусь І., Гулевська-Черниш А., Лях Т. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини (методичні матеріали для тренінгу) // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 5.
- Буковинський А. Й. Навчально-методичний посібник для фахівців, які впроваджують програми підготовки до подружнього життя / А. Й. Буковинський, Ф. В. Фомін – К.: Україна, 2013.
- Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту „Актуальні проблеми державної сімейної політики”, № 1-2. – Київ, 2010. – 153 с.
- Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 198 с.
- Гребенников И. В. Хрестоматия по этике и психологии семейной жизни / И. В. Гребенников, Л. В. Кованько. – М.: Просвещение, 1986. – 272 с.
- Долинська Л., Демидова Т. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. - К., 2001.
- Закон України „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”.
- Ильин И. А. Книга раздумий: [сборник] / И. А. Ильин; [пер. с нем. О. Колтыпиной, З. Антипенко]. – М.: Терра-Кн. клуб, 2007. – 525 с.
- Ильин И. А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин // Собр. соч. – М.: Русская книга, 1993. – Т. 1. – С. 39–284.
- Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 271 с.
- Конфуций. Антология гуманной педагогики. — М.: Восточная литература РАН, 1996.
- Кравець В. П., Шарган О. М. Про деякі особливості морально-психологічної підготовки молоді до шлюбу та сім'ї // Актуальні проблеми виховання учнівської молоді: Наук.-метод. збірник. - Вип. 1. – Тернопіль: ТГПІ, 1989.
- Кузь В. Свобода і відповідальність учнів у виховній системі В. О. Сухомлинського // Початкова школа. – 2005. – № 6.

Курбатов О. Г. Проблема душевної гармонії особистості в умовах духовної кризи суспільства: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 19с.

Льюис Д. Тренінг ефективного общення. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 224 с.

Молода сім'я в Україні: Державна доповідь про становище молодих сімей в Україні (за підсумками 2008-2009 р.) / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – К., 2010. – 153 с.

Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ – ІПВ ІПНУ, 2002. – 348 с.

Підготовка сім'ї до народження дитини в Україні. Навчальний посібник / Під редакцією Жилки Н. Я. – К.: Сім'я від А до Я, 2006. – 160 с.

Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 341 „Про затвердження державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року”.

Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 № 1063-ХІV „Про Концепцію державної сімейної політики”.

Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2001 № 243 „Про Програму „Українська родина”.

Постовий В. Г. Сучасна сім'я та її педагогіка.— К.: Освіта, 1994.— 63с.

Постовий В. Г. Ціннісні орієнтації української сім'ї // Педагогіка і психологія. – 1997.

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей / І. Д. Бех – кер. авт. кол. – К., 2018. – 36 с.

Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. Руднева О. М. - Харків: Право. 1999.

Семья в кризисном обществе / под ред. М. С. Мацковского, Е. Ф. Фатеевой. – М.: Ин-т социологии РАН, 1993. – 96 с.

Сімейне право України: Підручник/ Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.

Сімейні цінності: навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (35 годин) [для педагогічних працівників] / В. І. Пріт, З. В. Охрименко, Л. В. Корецька / Видання третє, доповнене з додатком. – Івано-Франківськ: НАІР, 2016. – 284 с.

Слюсар Л. Плюралізація форм шлюбу та її вплив на дітородні орієнтації / Л. Слюсар // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 1. – С. 81–89.

Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2011. – 224 с.

Сухомлинский В. А. Письма к сыну / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 96 с.

Трубавіна І. М. Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю. – К.: УДЦС-СМ. – 81 с.

Українська родина. Навчальна програма спецкурсу для студентів усіх спеціальностей та форм навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vzvo.gov.ua>.

Фомін Ф. Сім'я у нестабільній сучасній реальності / Ф. Фомін // Люди-на в модифікаціях інформаційного світу: синергетичний аспект: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23 жовтня 2012 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2012. – С. 285–292.

Фомін Ф. Феномен любові як екзистенціальна та моральна основа сім'ї / Ф. В. Фомін // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 67 (№ 12). – С. 316-321.

Фромм Э. Искусство любви / Э. Фромм. – Минск: ТПЦ «Полифакт», 1991. – 80 с.

Хамитов Н. Одиночество женское и мужское: научно-популярное издание / Н. Хамитов. – К.: Аттика, 2010. – 224 с.

Хамитов Н. Тайна мужского и женского / Н. Хамитов. – К.: Либідь, 2002. – 176 с.

Хамитов Н. Философия и психология пола / Н. Хамитов. – К.: Ника-центр, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2001. – 224 с.

Чередниченко В. І. Все починається з любові / В. І. Чередниченко. – Дніпропетровськ: Проміні, 1989. – 150 с.

Електронні посилання

http://studopedia.com.ua/1_365790_naygolovnishim-endogamnim-faktorombula-religiya-bilshist-naselennya-ukraini-spoviduvala-hristiyanstvo-ukraintsi-rosiyani-polyaki-bilorusi-bolgari-greki-ievrei-y.html

http://www.truechristianity.info/ua/books/zakon_bozhyi/zakon_bozhyi_084.php

Буковинський А. Й.

ОСНОВИ СІМ'Ї

ПРОГРАМА
для закладів загальної середньої освіти
10–11 класи

Загальне редагування: *Корецька Л.В.*

Літературне редагування: *Чубко І. М.*

Дизайн видання: *Буковська А. В.*